

FAZEKAS MIHÁLY.

— Első közlemény. —

Egy olyan munka, mely hetvenhat év alatt több mint tizenkét kiadást ér, s elterjed a nép, hódít a műveltek közt; mely megiratása után nyolczvanhat esztendővel — mikor az irodalom oly rendkívülit haladt és emelkedett — még mindig kedves olvasmány, még mindig új kiadást ér, s diszes fényes kiadásáért egy egy előkelő újság hasábjain agítálnak: bizonyára még hosszú időre megőrizte szerzője nevét a feledéstől. Nem is lehet hát e Fazekasról szóló tanulmányt amaz immár divatos elegiai bevezetővel kezdenem, hogy »az irodalom egy elfeledett munkását« ragadjuk ki eddigi homályából. Lúdas Matyi historiáját »kunyhóban és palotában« mindenki ösmeri; rajta — mint *Geröcze Sándor* írta pár év előtt a *Budapesti Hirlapban* — »a gyermek kaczag, az ifjú lelkesedik, a férfi elgondolkozik; tele van bohósággal a bohónak, bölcsességgel a bölcsnek.« E hosszú népszerűség, mely állandó értékének is némi jele, vigasztalás egyszersmind, ha szerzője nevét és életét kevesen ösmerik is. Lúdas Matyi, mint népszínmű, *Balogh István* gyenge átdolgozásában színen van 1838-tól 72-ig, harmincznégy esztendőn keresztül; *Tatár Péter* ponyvai átdolgozása mindig újabb és újabb kiadásban tizezrével terjed a nép között; s ez bizonyára nem az átdolgozók érdeme — mert ezek csak rontottak, — hanem terjedt az eredetinek még e torzok közül is kitűnő és felcsillanó őszerejénél, humoránál fogva.

Lúdas Matyi népszerű s kedves olvasmány ma is, mikor már megszűnt korszerű lenni; mikor irányeszmeje, mely régebbi nagy elterjedésének egyik főoka volt, nem izgat; mikor a cél, melyért iratott: a jobbágyok sorsán való javítás, fényesebben s gyökeresebben valósúlt meg, mint tán azt írója valaha gondolta. A költői irányművek legfőbb veszedelmét, hogy t. i. bizonyos idő

múlva, céljuk elérése után elévülnek, Fazekas kikerülte; kikerülte tárgya kitűnő költői feldolgozása által, mely mint tisztán ilyen is képes hatni és hódítani mindmostanáig. Lúdas Matyi határozottan egyik legsikerültebb magyar iránymű; célzata nem kiáltó, határozott tendenciája nem nyomja el benne a költői elemeket; jellemzése nem egyoldalú, mint az ilyenmű műveknél többnyire szokásos; alakjai, meséje egyszerű és népies, naiv s épen azért hosszú életre alkotott. Értéke korával nő; nemcsak a nép s a közönség, hanem immár az irodalmi kritika is nagyra becsüli. Pár év óta, különösen forrására vonatkozólag érdekes kutatásokat tettek, s e vizsgálódások érdekes új eredményekkel gyarapították e tárgybeli ismeretünket, s ennek alapján pár figyelemreméltó új szempont is fölmerült.

Egyik ily főszempont, hogy Lúdas Matyit, mint demokratikus irányművet, iparkodjunk beleilleszteni azon irodalmi művek fejlődésének folyamába, melyek a középkori Eulenspiegelrel kezdve, forradalmakon, nagy átalakulásokon keresztül annyi célzatos munkával készítették elő, siettették s támogatták a demokratikus eszméket s intézményeket; tegyük meg legalább ezt a magyar irodalomra vonatkozólag, melyben Apáczai siker nélküli szavától kezdve, Bessenyeivel, Bacsányival, Fáyval, Fazekassal, Eötvössel, Aranyval s Petőfivel egy-egy határpontot jelölhetünk meg a nép jogainak fejlesztésére irányuló eszme harcokban.

Másfelől mióta Lúdas Matyi tárgyát több külföldi hasonló meséjű és hangú irodalmi művel hasonlították össze (Eulenspiegelrel, Mononcle Benjammal) s több szerencsés kutató a legkülönbözőbb külföldi mesékben, *Katona Lajos* pedig egy XVIII. századi francia fabliauban is felfödözte Lúdas Matyi meséjét: kétségtelenné vált, hogy nem maga Fazekas szerzette azt, hanem vagy olvasta, vagy mint mesét hallotta. Ez óta igen fontos szempont: úgy tekinteni munkánkat, mint az általános európai mesekincs egyik tagját, s keresni közvetlen forrását a külföldi s hazai népmesékben. Mily eredménnyel járt a kutatás: később látjuk.

Ez új szempontok kitűzése óta természetesen Fazekas élete felé fordul az érdeklődés; nyerhetünk-e belőle felvilágosítást eposza forrása felől; vajjon élete magyarázza-e költői fejlődését, stb. Sajnos, e tekintetben mindmostanig igen kevés az eredmény, s alig remélhető, hogy egyhamar gyarapodjék. Kéziratai — egy-két levelet s pár versének kéziratát kivéve — nagyrészen lappanganak

(kiadott verseinek kézírata egyáltalán nincs meg); kevés életrajzi adatai — miket halála után hatvan évvel szóbeli értesülések alapján állított össze *Mátray Lajos* — már ezért is igen bizonytalanok, megbízhatatlanok, s nagyon kevésbé jellemzik akár az embert, akár a költőt. Bár lyricus: halála után kiadott hatvanegynehány verse is csak a legáltalánosabb vonásokat adja jellemről; határozott egyéniséget nehezen tudunk belőlük alkotni. Pár hírlapi cikkek: ugyanannyi keveset érő dátum. Arra, hogy Fazekas szülővárosában, hol élete java részét töltötte, e tárgyban hosszabb kutatásokat tegyek, nem volt alkalmam; úgy is az ily kutatás — mint *Mátray* könyve mutatja — nem biztat sok eredménnyel; de nem is ez volt a célom. Feladatom és szempontom inkább írói jellemrajz, mint életírás, ámbar jól tudom, mennyire segítően ez amaszt. Célom: behatóan foglalkozni Fazekas költészetével, tudományos munkásságával, főművével, a *Lúdas Matyival*, forrásával, külföldi társaival, feldolgozásaival, irodalmi értékével stb. Ezekben életrajzi adatok keveset támogatnak. Mindazonáltal pár határozottan feltűnő jellemvonását a rövid életrajzban — mit mégis nélkülözhetetlennek tartok — igyekszem kiemelni; a részletes vonásokat, új adatok kutatását hagyom a jövődőre.

I. FAZEKAS ÉLETE.

Fazekas Mihály született az 1766. év első (vagy az 1765-ik utolsó) napjaiban, Debreczenben. Mint a debreczeni református egyház anyakönyvéből kitűnik, 1766. január hatodikán keresztelték meg;¹ születésnapja nincs bejegyezve, azonban tekintve, hogy a még mostan is dívó régi szokás szerint az újszülöttet születése után nyolcz-tíz napra keresztelik, ez adat elég valószínű.

Apja, szintén Mihály, gyógykovács és állatorvos, anyja Nagy Mária. A Fazekas-család a XVI. század végéről származó régi nemes familia. A nemességszerző Fazekas István (»miskolczi« előnévvel) 1593-ban nyerte czímerét: a kék mezőben hármas dombról kiemelkedő unicornist, mögötte egy kéve búzával. A család az idők folyamán Gömör, Pozsony, Szabolcs és Zemplén-megyékben ágazott el, s írónk ez ágak egyikéből (biztosan nem tudni, melyikből) származott.² Fazekas különben — mint az a *Lúdas Matyi*

¹ Debreczeni ev. ref. egyház anyakönyve. V. k. 86. l. 1766. »Jan. 6. Fazekas Mihály, Nagy Mária F(ia) Mihály. Keresztapák: Bétyei Péter Ispotálybeli Cántor, Bende Sámuel, Körmöczi Zsigmond.« *Szilágyi Imre* úr szíves közlése. E dátumra — a forrás fölemlítése nélkül — az eddigi hibás évszámok helyett *Mátray* hivatkozik először.

² Nagy Iván, Magyarország családai, IV. 134. o.

szerzőjétől természetes, bár az ő korában elég feltűnő — sehol sem említi nemességét.

Szülőiről keveset tudunk. Mátray¹ — valószínűleg *Laky Imréné* úrnő, Fazekas közeli rokonának bizonyára még régebbi hagyományokra támaszkodó, de ép ezért megbízhatlan értesítése szerint — atyját fia nevelése felett szigorún őrkdő, puritán jellemű s aránylag művelt férfinak, anyját közmondásos gyöngéd, kényeztető asszonnak festi. Mi bizonyos e Petőfi-szülők rajzából, nem tudhatjuk; kétségtelen, hogy ha nem voltak is műveltek, gyermekeik, különösen egyetlen fiók neveléséről eléggé gondoskodtak. Vagyonuk volt; városi egyemeletes házuk, földjük, szőlejük bizonyára becsületes munka méltó jutalma. Mihályon kívül volt még három leányuk.

Fazekas gyermekségéről s ifjúságáról is kevés megbízható adatunk van. Azok a gyermekes csínytevések, miket *Mátray* — szintén csak másodlagos hallomásból — könyvében elmesél (tépett ruha, karmolt arcz, apja régi háromszögű kalapjával verébvadászat, fagyos éjszakán fapuskával, katonasapkában »örtállás« stb.) még pajkosságnak is mindennapiak, nemhogy belőlük Fazekas jellemére, kockáztatás nélkül, következtetéseket vonhatnánk. Korán kerül a debreczeni collegiumba, a hol kedvencz tárgyain, a botanikán s irodalmon kívül minden egyebet elhanyagol. Tekintve a múlt századi református collegiumok rendszerét: nincs sokat elhanyagolnia. Hogy jobban boldogúlhasson, szülei a collegiumba adják lakásra is. Ennek szigorú, puritán szelleme hinti lelkébe vallásossága, katonai kötelességszeretete magvait, ez tartja meg egyszerű tisztaságban erkölcsét; de ez teszi félszeggé izlését is, ez durvítja gyakran kifejezéseit, ez teszi elfogulttá városa iránt, ez fejleszti helyi hazafiságát, és ezért, hogy későbbi sokoldalú önszerzte műveltség után is van benne sok a Kazinczy által annyira gúnyolt »Debreczenismus«-ból. Korán tanul saját szorgalmából. Mint gyermek gimnazista kezd a francziához; később megtanúlja a német nyelvet is. Nagy buzgalommal botanizál; tanárának, a híres *Varjas*nak legkedvesebb s elkényeztetett tanítványa. Bizonyára sokat olvasgat. Hogy mik voltak első s legkedvesebb olvasmányai, — mi oly fontos egy író fejlődésének megfigyelésében, — nem tudjuk. A katonai pályára kora gyermekségétől úgy vágyódó ifjú talán Gyöngyösi munkáiból tanulta ösmerni a harczai erényeket, ostromot, hadi inséget, győzedelmeket. Jól ösmerte a classicusokat. Később a felvilágosító franczia irodalmat is tanulmányoznia kellett; hiszen lyrai versei közül is nem egy teljesen a Rousseau szelleme szerint való. A Mátray-közölte »ösmeretlen« versek — mik között több Ányos, Verseghy, Szentjóni Szabó, Csokonai s Kisfaludy Sándor műve — legalább tájékoztatnak Fazekas későbbi magyar olvasmányairól; ha csakugyan a Fazekas

¹ Mátray Lajos: Fazekas Mihály élete és munkái. Debreczen, 1888.

kézirata az a kis füzet, mire Mátray nem hoz semmi bizonyítékot. Tanárai, bár koruk legkitünőbb tanítói is, az egy Varjast kivéve nem sok hatással lehettek művelődésére. Varjason kívül *Sinai Miklós*, *Szathmáry István* s az ördöngösségéről szinte mondai alakká vált *physicus*, *Hatvani István*, a »magyar Faust« — ez utolsó, mint hatvannégy éves agg — tanították. Tanuló pályája 1782-ben hirtelen félbeszakad. A hevesvérű, anyja s Varjas kényeztetése miatt elbizakodott, atyja s többi tanárai szigorúságát nehezen tűrő tizenhat éves fiú, — a ki talán érezte tehetségét is s kétségtelenül megúnta a szűkkörű, egyhangú, kevés tudományjal jutalmazó collegiumi életet s öreg tanárai szigorúságát is, — valami csekély mellőztetés miatt összevész tanáraival, s a főiskolából, hol immár »auditor classis II.«¹ volt, otthagynva az egész tanulói pályát, 1782. ápr. 16-án kilép.

Ezután a fiatal fiú régi gyermekjátéka, pár éve komolyan szőtt s ki tudja mily ékesen ragyogó álma valósul meg: a kicsapott diák atyja haragjára, anyja kérésére nem hallgatva, katonának csap fel, mint később Kisfaludy Károly és Petőfi. Ki tudja, mennyi homályos vágy biztatta a gyermekkatonát; bátorsága, mit később a harczmezőn is fényesen tanúsít, dicsőségvágya, mely diadalokról álmadozik, mind erre a pályára csábították, dicsőséggel, emelkedéssel kecsegtetve, s lassan-lassan kiábrándítva.

Katonai pályája tizennégy évig tart: 1782–96-ig; belép mint tizenhat éves ifjú, a 84-dik lovasezredbe, s mint harmincz éves férfi főhadnagyi ranggal hagyja el. Katonáskodása kezdetén egy öreg huszárörmester, kit apja bízott meg, lesz Mentora, tanácsadója és vezetője. Ezredével bejárja Galicziát egész Ausztriát. 1784-ben tizennyolcz éves korában káplárrá, 1790-ben mint huszonnégy éves ifjút hadnaggyá léptetik elő. Barangolásai közben teljesen megtanul németül is. Egy ízben öreg — már megbékélt — szülői látogatására is szabadságot vesz. Mikor mint hadnagy, 1790-ben másodsor tér haza, szülői már meghaltak. Testvéreivel osztozik az örökségen, a szülei házáat eladja, földbirtokát bérbeadja, s huszonnégy évével visszatér a megszokott s még tán mindig kedves katonasághoz. Harczok is kipróbálják vitézségét: 1790. tavaszán a török háborúban Moldvába vonúl, s itt szövődik első szerelme egy oláh parasztleánnyal, a *Ruszánda-idill*, melyre később is szívesen gondol, s a Ruszándáról »a moldvai szép«-ről írt versében is felcsillan a szép oláhleány édes emléke. E hadjárat alatt lélekjelenléte s vakmerő bátorsága megmenti a várost megszálló magyarokat a felkonczoltatástól. Ez időben »folyt vére... érdemes hazája mellett«: egyik ütközetben hüvelykújját vágják le. 1796-ban részt vesz a francia háborúban: ezredével a Rajnág vonúl. Azonban ekkor már korántsem a régi lelkesedő katona többé; folyton növvő műveltsége, az új francia irodalom olvasása,

¹ 1781–2. Subscriptionális könyv, 530. lap.

ezeknek szabad szelleme egész gondolkodását átalakítják. A harcra-vágyó ifjú katona, mire harmincz éves férfivá válik, komoly, emberszerető, hadatgyűlölő »aufklärista« philosoph lesz, mint a Bessenyeiek, mint némileg Orczy Lőrincz, Báróczi s annyi más. A pálma, melyet pár év előtt Ruzsandjánál is többre becsült (»A puhának gyönyörűség, Pálma kell a bajnoknak«) kezd veszíteni értékéből, s a harcra ösztönző »hazai hűség« az általános emberszereteten olvad fel.

Megénekli a »*férje elestén kesergő özvegyet*«, francziából lefordítja »*Egy anya táborba induló fijához*«, s annak keservét »*fija halálán*«.

Ez átalakulást teljesen megerősíti az a kis történet, mit tudtomra először *Szűcs István* jegyzett fel. Fazekas francia hadjáratában¹ csapatjával egy francia városba nyomul, melyre szabad sarczólást engedélyeztek. Fazekas »bemegy egy úri házhoz, s annak igen jeles könyvtára szemébe tűnván, a könyvtárból kiszemel egy jeles könyvet, asztal mellé ül, s olvas a könyv mellett addig, míg eltelik a sarcz ideje, s akkor a könyvet visszateszi helyére, s meghajtva magát, kifelé indul. E nemeslelkűségen elámúlva, a háziúr erőnek erejével egy értékes zsebórát tukmált Fazekasra emlékül.«² E modor, mely szép fényt vet Fazekas nemes lelkére, csakis a felvilágosult philosoph modora.

Igy átalakulván Fazekas egész gondolat- és jellemvilága, melyben a harci dicsőségvágyból immár csak a kötelességérzet, az elszánt vitézségből csak a szigorú fegyelem maradt meg, könnyű volt ott hagynia tizennégy éves pályáját. 1796. végén mint »nyugalomra lépett Cs. K. Felhadnagy«³ tér vissza Debreczenbe s kezd új élethez. Nagy megkönnyebbülés számára a katonaság elhagyása. Két »bútsúének«-ben mondja el végbúcsúját vitéz barátaitól s az egész hadi élettől. Hírért, dicsőségért »nem kínlódik többé«, »józan eszét bajnoki gondolat nem gyötri, »nem akar keze ontani vért«, s polgári méltóságát nem adja egy »hérósságért« sem.

Ily változott s megkönnyült hangulatban kezdődik Fazekas debreczeni új élete. Életmódját ujjonon rendezi be; szüleinek eladott háza helyett újat vesz, szép kerttel, melyben kedves virágait, bokrait ápolgatta, lugassal, melyben barátaival, különösen Csokonaival szokott volt elbeszélgetni »egy kancsó jankai mellett.« Szőlőt is szerez az Érmelléken, földeket vesz, s élete a természetben gyönyörködő s kora gondolatait megértő philosoph élete lesz, ki elég módos arra, hogy vagyorának csak gyönyörűségeit lássa, s eléggé tapasztalt és kiábrándult, hogy kedélye ez új idyllikus életnek csak

¹ Szűcs s utána Haraszti (költészetünk új népies iránya) hibásan 1813-ra teszik.

² Szűcs István: Szabad kir. Debreczen város történelme, 1871. III. k. 979. o.

³ Tud. Gyűjt. 1828. III. 127 l., s nem mint »huszárszázados«: Ferenczy-Danielik: Magyar írók. 1856. I. k. 135. l., s Kulini Nagy Benő: Csokonai Album 1861. 223. o.

örvendeni tudjon. Élete ezentúl egyszerű és nyugodalmas; kisebb városi és collegiumi tisztségekkel tisztelik meg: városi esküdt¹ majd a város és a reformatus Collegium »perceptor« (pénztárnoka) lesz, s ő e tisztségeket, ha nem is a legnagyobb kedvvel, annál nagyobb lelkiösmeretességgel és pontossággal töltötte be. Gyönyörűségét, apró élvezeteit hivatalán kívül: kertjében, szőlejtében s kevészámu barátiban találta. Részt vesz városa közügyeiben, s hévvel védelmezi is azt, ha kell, pl. az Árkádia-pörben; csakhogy lelke nem itt keres állandó élvezetet. Azon pár barátjával, kik Debreczenben érdeklődtek az irodalom, az európai események s a tudomány iránt s tudtak simulni nem könnyen hozzáférhető természetéhez. Kis Imrével, ki szintén részt vett az Árkádia-pörben, Szentgyörgyi orvossal, a költői hajlamu Domokos Lajos főbíróval, s különösen Csokonaival (kihez három versét intézi s halálát is versben siratja), és sógoraival, Diószeghy és Földivel szívesen beszélget irodalmi s társadalmi kérdésekről, e két utolsóval különösen természettudományi, botanikai tapasztalatairól. Megösmerkedik s levelez is Kazinczyval, s ez másokhoz írt leveleiben is gyakorta emlegeti »Főhadnagy Fazekas Mihály urat.« A nagy európai események, a francia forradalom s Napoleon pályája élénken érdeklik s felháborítják. Figyel a fejlődő magyar irodalomra, s a *Mondolat* létrejöttében is része van. Francia irodalmi ösmereit is bővíti; barátja, Csokonai kölcsönadja újabb s régibb francia könyveit² s olvassa a korabeli német irodalmat is.³ E mellett folytatja költői, megkezdi tudományos munkálkodását. Megírja Lúdas Matyit s dolgozik Fűvészkönyvén is. Érdeklődik egyháza iránt: több vallásos versén kívül ír egy szép dicséretet a debreczeni énekeskönyv számára (127. dics.) Tevékeny, elfoglalt élet képe ez; egy oly emberé, ki hasznos munkában keres elszóródást, élvezetet.

Legfőbb örömét azonban kertjében, gazdaságában leli. Bokrait, virágait Tompára emlékeztető szeretettel gondozza. Gyermekekori szenvedélye: a botanizálás immár tudományos czél lesz előtte, s míg kertjében növényeit ápolgatja, fejében a »Fűvészkönyv« terve fogan meg. Természetszeretete gyönyörűséggé változtatja e nehéz tudományos munkát, viszont tudományossága nem ritkán költőietlenné természeti leírásait. E csendes, egyszerű, philosoph életet legszebben festi egy ily leiró költeményének végső pár sora:

»Hogy Márstól végkép búcsút vettem,
Nyugodalmat itt kerestem,
Mások baját nem irigyelve,
A természetet énekelve.
Ott, egy kis bodzafa árnyékában
Emelkedett szívem magában.

¹ A debreczeni halálozási anyakönyv V. k. 421 l. bejegyzése szerint.

² Szépirodalmi Szemle I. 348.

³ Schillert mindenesetre ösméri; két verse: A grófnévá lett kertészlány s A violához, németből van fordítva.

Szép nyughelyeim! virúljatok,
 Kellemes árnyékot adjatok,
 Hol vídulásomat lelhessem,
 S kis lantom kedvemre pengessem.

A botanika mellett különösen az astrologiával foglalkozik, inkább a tudós műkedvelő érdeklődésével, mint magasabb tudományos célból. Általában tudományos és irodalmi ösmeretei magasan felülemelkednek a »debreczeni« s az akkori közönséges műveltség színvonalán; s tekintve, hogy ezt egy tizenhat évétől harmincz éves koráig fegyvertforgató katona önművelés útján szerezte: méltó kiemelnünk lelkesedését s szebb cél felé törő kitartását.

Azonban Fazekas tudománya, irodalmi ösmeretei, tapasztalatai már ekkor bizonyos határozott philosophiai nézetekben olvadtak össze, melynek alakulására kétségtelenül a francia új eszmék hatottak leginkább; philosophiai gondolkodás, mely felvilágosult és demokrata, a nélkül hogy radikális lenne vagy a vallásosságot kizárná. Lyrai verseinek egész sora jellemzi e gondolatokat. Nem tekintve a fentebb említett csatagyűlölő, emberszerető, »harczdalokat« (különösen »*Egy véres ütközet estvéjén*« címűt) több kisebb-nagyobb versében hol egy-egy célzásban, hol kifejezetten formálódik szabadelvű philosophiája. »*A Debreczeni első kalendariumba, melyből az időjövendölés kimaradt,*« s a »*Debreczeni kalendarium második kiadása eleibe*« az elég kicsinyes alkalomhoz mérten egész föllengző páthoszszal énekel a »világosság kiderült koráról,« a »szabad értelem szent hevéről,« s ódai lelkesedéssel fordul a magyarsághoz:

»Oh dicső nemzet! Te ki hajdanában
 A vitéz korban egekig ragyogtál.
 A világosság kiderült korában
 Éjbe maradnál?»

Azonban mindennekfölött két verséből: »*Az alpesi bölts*« s »*A bölts*« címűekből tűnnek ki Fazekas aufklärista gondolatai. Az elsőt Voltaire oskolájához tartozó francia költőből, *Jean François de la Harpe*-ből (1739—1803.) fordította;¹ a másik is bár eredeti, teljesen a francia philosoph költők viszhangja. Alcidon, az »alpesi bölts«, kit

..... a városi lárma
 S udvari pompa fogák azelőtt zabolán; a hiúság
 És alacsony nagyság tetszett neki; a csunya vétkek
 Tsalszavait követé; minden tsábitni valókat
 Megpróbált, minden rászedte. —

¹ Az eredeti: *Oeuvres de M. de La Harpe. Paris chez Pissot, 1778. Tome II. 76 oldal: Le philosophe des Alpes. ode, 1763.* Fazekas fordítása — bár az eredeti rímes alexandrinjeit hexameterrel s asklepiadesi strófával cseréli fel — korához képest igen sikerült. E vers 13-dik strófáját veszi Csokonai is jeligéül munkái elé.

most, magába vonúlva, az Alpések közt, a szűz természet ölében
kis erdei lantján éneklí meg a természetet:

»Bejárhatatlan nagy hegyek! a komor
Télnek s szeleknek honjai!
Sötét s le tsonkúlt oszlopi a koros
Fatörzsököknek, mellyek az érdemes
Vénségnek álló képi vagytok:
Nektek akar szavam énekelni.

E lelkesült apostrophe után a voltairei gondolatok egész
tömege özönlik:

»A városokban, e sivatag között
Tsergő pataktól távol, az emberek,
Törvények, erköltsők, szokások
Lántzaival lekötözve nyögnek.

Álképbe jár ez, járom alatt amaz,
A halgatagság vétkeinek kiki
Óltárt emel s mint Istenének
Áldozik ostoba áldozattal.

A kik buzognak még ősi jussokért
Oh had idézzem nagy hegy elődbe! hol
Bátor, szabad, termékeny, éles
És nagy az emberi elme, mint te.

Azt képzelem hogy tsútsaidon vagytok,
S itélem onnan széltire a világ
Sorsát, gonoszságát, hibáját
S tetteit ez nagy amaz királynak.

Te a kerengő századok ostromit
Merőn lenézed: mink, kik az életet
Érezni tudjuk, büszke göggel
Férgék alá nevelünk takarmányt.

El nem fetsérlem hát rövid életem
Tsekély mivoltát; légyetek oh napok,
S órák ti, kikben még lehellek,
A gyönyörű tudomány sajátí.

Hová igyekszel kis patakocska, kit
Láttomra szűl e nagy hegy? Eredj, eredj,
Majd partodon számlálhatatlan
Emberi közbajokat találhatsz.

Mondd ezt az önnön töreibe nyögő
Népnek, hogy itt, e serkedező erek
S mohos kövek mellett az ember
Boldog . . . stb. stb.

A rousseau-i »retournons à la nature« mily erős, tendentió-
zus viszhangja ez! Nem ily célzatos, de nem kevésbbé filozófiai
»A bölcs« című tizennégysoros kis verse:

»Függetlenségében lél a bölcs nagyságot,
S nevetí az arany jármos uraságot;
Ő a természetet szabadon vizsgálja,
A képzelt jót, szépet s igazat utálja.
Ő a legnagyobb úr az egész világon,
Felül ragyog lelke a mulandóságon,
. . . minden vagyonját szép tudományában
Tartja s megnemesült szíve jószágában . . . stb.

Próbb, de határozott célzásokat nem egy versében talál-
hatni. »A persa fejedelem« cz. erősen francia ízű paradigmájában
például vallásegyenlőséget dicséri (»Főtörvénynek írassék: Minden
vallás országomban tiszteletben tartassék«), »A tavaszhoz« dicséri
a madarakat, kik »A kedves szabadért megvetik a gyanús kézzel
szórt eledelt«, sőt egy idylli rajzában (*Ki a boldog?*) egyenesen
a hazai jobbágy állapotokra van vonatkozás s némi szelid izga-

tás a füstpénz, dézsma és a taksapénz ellen, mikor t. i. a boldogság egyik főfeltételének tartja, ha az embert

. nem róják azért
 Hogy a kéménye füstöl
 Dézsmát sem ád, se taksabért
 S nem tarthat a betsüstől . . . stb. stb.

Philosophiai gondolkodásából folynak Fazekas politikai nézetei is, mikről felvilágosítást adnak Kazinczynak Cserey Farkashoz írt egyik levele (1806. máj. 29-ről), melyben fájjalja, hogy Fazekas »forró barátja a németnek,« s egy eddig kiadatlan kéziratosa verse, melyből — az előbbi adattal egybehangzón — nagy Napoleon-gyűlölete tűnik ki. E fontos vers — mert arra vet világot, mire nézve eddig a legkevesebb adat volt — Csokonaihoz van írva Révkomáromba, keltezve Debreczenből, 1802. feb. 17-ről. (Akadémiai kéziratár, Magy. Irod. levelezés, 4. r. 155. sz. XI. sz. levél.) Iratott abból az alkalmából, midőn Napoleon az öreg francia royalista költőt, *Ducis János Ferenczet* fényes ajánlataival (senátori állás és negyvenezer franc fizetés) sem tudta rávenni, hogy tetteit megénekelje. A hang drasztikus, kiméltelen, s nem csodálható ha Napoleon dicsősége idején nem adták ki.

»Ama nemzetek vérében
 Úszkált világzsivánnya
 Felpöffedt kevélységében
 Nézd el! még azt kívánja,
 Hogy harámbaságának
 Az a jutalma lenne,
 Hogy egy Homerus lantjának
 Ezüst húrján pengene.
 De elesnek szándékjoktól
 Ha ily poltzra kapkodnak
 A vérszopók, mert azoktól
 A múzsák undorodnak.

Tsak az emberi nemzetnek
 Felséges barátjai
 Lehetnek a tiszteletnek
 Valóságos tárgyai.
 Ők tsak azokról zenghetnek
 Halhatatlan hangjokkal,
 Kik az égre törekedtek
 Emberi virtussokkal.
 A Földi Geniussának
 Van tehát arra jussa,
 Hogy lantozzon árnyékának
 Egy hazánk Homerussa.

Fazekas philosophiai gondolkodását ösmerve, természetes, ha liberalismusa nem rajong a francia kényúrért, ha emberszerető lelke undorodik a »nemzetek vérében uszkáló világzsiványá«-tól, s örömet van azok pártján, kik a »vérszopó« egyesült erővel megakarták fékezni. Ezért oly »forró barátja ő a németnek.« E tekintetben egyforma gondolkodásu Csokonaival, ki szintén »vérszopó tigriseknek« nevezi a francziákat. (Özvegy Karnyóné, 1799-ből.)

Érdekes, hogy Fazekas ösmertetett »aufklärista« nézetei s rajongó természetszeretete mellett is ép úgy megmaradt vallásosnak, mint a hogy nem vált belőle áradó természet imádó, holott csak még pár lépés e philosophiai gondolat-menetben: biztosan e kor divatos, absztrakt, személytelen »természeti istenéhez« vezet. Fazekas ellenben vallásos, sőt némiképp felekezeti. Szép dicséretet ír a reformátusok énekes könyvébe (127. dicséret: *Oh mely nagy az oly ember boldogsága, kinek igazán gyüilt minden jószága . . . kez-*

dettel) s kiadott verseiben is nem egyből tűnik ki vallásossága. »A megégett Debreczeni nagy templom falai közt serkent gondolatait«¹ Istenhez intézett fohászszal végzi.

»Az én kis kertem« viharleírása a következő, vallásos gondolatokra vezet:

»Óh mely méltóságos szemlélet,
Mely egy rossz lelkűnek ítélet,
Kit a villám pattogván szélylyel,
Fenyegget megannyi veszélylyel,
Melyben a bölts tégedet fellél
Fő jószág, ki által minden él.
Áldván a természet jó atyját
Ki táplálja minden állatját.
Ki a láthatatlan párából
S sok ezernyi szerek lángjából
Felhőt hirdet a levegőben
S esőt ad alkalmas időben.

A »Szükségben segítség« félig keserű, de végül a halál utáni igazságszolgáltatásban megnyugvó philosophiája s az »Exsurge cor meum« emelkedett hangja szintén Fazekas mély vallásos érzésének bizonyosságai. Ez őszinte vallásosságot megmagyarázza ifjúkori debreczeni collegiumi élete mindennapos esti imádkozásaival, a folytonos templomba járással, miknek elmulasztása Csokonai egyik főbűnéül rovatott fel;² ez a puritán szellemű, szigorú collegiumi élet, mely benlakóit elszakította a várostól, mely erkölcselenségnek tekintette a tánczot, pipázást, danolást. E szellem, mely a maga büntelen, de egyszersmind szeretettelen ridegségében az egész akkori Debreczen közszelleme volt, vette körül Fazekas gyermek lelkét, ez óvta meg vallásosságát is, s ez fejlesztett benne — nagy tudománya és felvilágosultsága daczára is — némi kis felekezetiiséget. Érdekes, hogy e felekezetiiség verseiben nem nyilvánul, hanem ott, hol legkevésbé várnók: »Füvészkönyvében, melyből (Földi doktor *Kritikájá*-nak utasítása szerint) kiméletlenül kihagy minden oly »botránkoztató babonás« népies nevet, melyek a szentekről neveztetnek: Szent Antal virága. . . . Szüz Mária paputsa« stb.³ Azonban felekezetiisége is csak eddig a határig terjed, s abban nyilvánul meg, hogy részt vesz egyháza s a Collegium ügyeiben.

E pár vonásban, mit itt Fazekasról vázolni igyekeztem, körülbelül be van foglalva jellemének minden fővonása. Gyermekkorától neveltetésénél fogva vallásos; katonáskodása pontossá és kötelességtudóvá, a francia felvilágosító irodalom emberszerető, felvilágosult és demokrata aufkláristává nevelik. Ebből folyik a vérontó

¹ Debreczen 1802. jun. 11.-i leégését még két más írónk is leírta: Besse-
nyei (Debreczen siralma) Keresztúri József, krónikájában.

² Sárváry Pál: Csokonai életrajzának töredék vonalai. Kisf. T. Évl. 1846.
II. 383. l.

³ Magyar Füvészkönyv. Előjáró beszéd.

Napoleon iránt táplált gyűlölete is. Gyermekkori botanizáló kedve a férfiban komoly tudományos foglalkozássá érlelődik; tudomány-szeretete és lelkesedése ép oly őszinte, mint nagyobb czélok nélkül inkább kedvtelésből űzött költészkedése. Magába mélyedő természete kevés barátot keres, keveset talál, ám ezekhez hű, őszinte és bizalmas, kikkel alkalomadtán sokat és szívesen humorizál. Kész szolgálja a közügynek, egyházának, városának s védelmezője néha a kicsinyeskedésig is. Élénk megfigyelője minden új társadalmi politikai vagy irodalmi mozgalomnak, de nevelésétől, környezetétől befolyásolva sohasem túlzó. Innen mérséklete a szavadelvülésben, s mérsékelt álláspontja a nyelvújítással szemben. Mindenek felett a természetnek élő, nyugodt, szerény philosoph lélek, ki zajos ifjúsága s pár meghiusult ábrándja után inkább önmagában, mint magán kívül keresi a megnyugvást, a boldogságot. Általában nyájas és szeretetreméltó a másokkal való érintkezésben, de sokkal inkább philosoph, mint hogy nézetei gyakran ne lennének ellentétben a köztudatban levőkkel. Ilyennek jellemzi őt legalább Kazinczy, Cserey Farkashoz 1806. máj. 29-én írt levelében egyikében azon kevés soroknak, mik Fazekas jelleméről egyáltalán ránk maradtak: »A Főhadnagy Fazekas Mihály úr köszöntését gyönyörűséggel vettem. Nem szükség mondanom, hogy szeretetre méltó ember, noha sokban paradoxus, még pedig akarva az. Az a legnagyobb kár benne, hogy forró barátja a németnek. Ezt mondjad neki, ha még nálad van vagy meglátni találad. Csokonaynak kedves barátja s poetizáló s botanizáló társa volt, és Csokonay hozzája a lélek physionomiájában igen sokat hasonlított.«¹ Az az adat, hogy Fazekas Csokonayhoz a »lélek physionomiájában igen sokat hasonlított, úgy hiszem, ironkra emelő és dicsérő jellemzés. A »Pályám emlékezeté-«ben is kiemeli Fazekas »szelid lelkét,« ki a neologok s orthologok közt lebegve mindkét fél szeretetét megszerezte magának.² Csokonai hozzáírt versében szintén úgy jellemzi őt, mint »nagy lelket.«

» . . . a kinek Bellónától
Magasztalva van neve,
A gögösség hagymázától
Irtózván, kertész leve.
Ő, a tomboló vigságnak
Futja unszolásait
S egy félig fejlett virágnak
Lesi biztatásait.
Ő a fősvények sorában
A döggintsekkal felhagy,
S hűgának társaságában
Gyöngvirág gyönyörökre vágy. stb.

Ezentúl Fazekas jelleme, a mint az a férfiban kialakult, keveset változhatott. »Paradoxus különcségei,« miket Kazinczy említ, korá-

¹ Kazinczy-levelezés, Váczi kiadása, 928. sz. levél.

² Pályám emlékezete, Abafi: Nemzeti könyvtár III. 52—53. l.

val talán terheesebb szeszélyekké nőtték ki magukat, s a magába-vonuló szigorú katonából idővel torzonborz deres bajszú félelmetes mogorva agg lett. Barátaihoz írott »*Végbútsú*«-jában maga is bevallja »sok hibáját és sok keserű óráját.« Legjobb barátai: Földi János († 1801), Domokos Lajos († 1803), Csokonai († 1805), Diószeghy († 1813) egymás után halnak el; annál nagyobb veszteség Fazekasra, mivel újak nem pótolják ezek helyét, s az öregedő költő mindinkább visszavonultan emlékeinek, tudományának s költészetének él. Később a tudomány s a költői hír iránti régi lelkesedése is lohadni kezd. Nagy ambícióval irt »*Füvészkönyve*« csak csalódásokat szerez,¹ *Lúdas Matyi*-ját 1817-ben név nélkül adatja ki, »mivel nemzetünknek erántunk való érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület eránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne, de az úr engemet azért ne szánjon, mert Hypochondriacus nem vagyok, hanem tsak Magyar.« (Levele Kerekeshez, 1815. nov. 24-ről, Főv. L. 1888, 300. sz.) Munkálkodni azonban meg nem szűnik mind haláláig. 1819-től haláláig, 1828-ig nagy kedvvel szerkeszti a *Debreczeni kalendariumot*, az első magyar naptárt, melyből a babonás, »időjövendölés kimaradt.« Mindenik naptárba négyöt találós verset ír; egyik sem valami költői, mint ily nemben pl. a Kölcsey-féle rébuszok; betűkhöz ragaszkodó inkább, mint leleményes. Halála előtt két évvel 1826-ban csillagászati művét, a »*Tsillagórát*« adja ki, »*mellyből ki a jelesebb álló tsillagokat esmeri, az esztendőnek minden tiszta éjjelén és annak minden részeiben megtudhatja, hány óra és hány fertály legyen.*« E mellett szivesen buzdította és segítette a »tanulni szerető ifjuságot,« mint azt a *Magyar kurir* nekrológja megjegyzi.² A költészet sem hagyja cserben; egy két csendes dal, némi humorral átlengve, öreg korában is felzendül lantján. Hosszas betegségében, melynek szomorú végét bizonyosan jól sejtette s utolsó éveiben kedélyét is bizonyára ez tette komorrá, ha életén végiggondolt, öntudata méltán nyugtathatta meg. Epilógiában (*Kalendárium magyarázata után serkent gondolatok*) is evvel vigasztalja magát:

Hanem azzal mégis végre
Magamat megnyugtatom,
Hogy a közös segítségre
Volt mindég akaratom.
Ha mikor nem kellettem,
Én arról nem tehettem.

¹ Levele Kerekeshez, Főv. L. 1888. 300. sz.: »boldogult emlékezetű Sógorommal sok vajúdasok után a Füvészkönyvet elszültük; kiből minek utána megtsalattatásunkat által láttuk, kedves Sógorom ugyan Hugának, az Orvosi Füvészkönyvnek világra bortsátásával akart annak becsületet szerezni, de ebben sem érvén örömet, el ment a Természet Urához, hogy tőlle nemzetünknek a természet eránt érzékenyítő lelket kérjen. Én pedig bámulásaimból mindedig se tudtam kieszmélkedni.«

² Magyar Kurir, 1828. No. 18, 1420.

ily nyugodt lelkihangulatban éri halála, hatvanhárom éves korában, 1828. febr. 23-án, délelőtt kilencz óraker, hosszan tartó és fájdalmas betegség (tuberculosis, a halotti anya könyv szerint »száraz betegség«) után. Két nappal utána temették el »igen szép halotti pompával. Prédikáltott felette Fő Tiszteletű Superintendens Budai Ezsaiás Úr; és a nemes tanuló ifjuság s városunknak minden renden levő Előjárói s Alattvalói szomorúan kísérték ki ezen ritka nagy embert, a ki akár lángeszére s mély tudományára, akár Fabriciusi karakterére nézve megérdemli, hogy a két Magyar Haza kevés választottjai között helyet foglaljon.«¹

Halálának híre csakhamar az egész országban elterjedt, s lapjaink tolmácsolták a vesztesége feletti általános részvétet. *Márton József* lapja² egy debreczeni levélben adja hírül. «Az ő halála — írja a levelező — közönséges szomorúságot okozott, úgy mint a kiben mindenek egy példás és feddhetetlen életű férjfiat tiszteltek, sokan hű barátot, nyájas és kellemes társalkodót vesztek el. Ő hivatalos foglalatosságain kívül a tudományoknak élt, s arra való buzditásai, valamint útmutatásai által is a tanulni szerető ifjúságnak sokat használt. A katonaságról lemondván, a többek közt a Botanica tanulására is ráadta magát, még pedig olly szerentsés előmenetellel, hogy a *Magyar Fűvészkönyv* kijövetelét boldogult *Diószegi Sámuel* volt Debreczeni Predikator és a most kimúlt *Fazekas Mihály* egyesített fáradozásainak köszönhetjük. Óhajtanánk, hogy sok szép elmés és könnyen folyó Versezetei öszveszedve világot láthatnának.»

Szórul szóra e hirt közlik *Kulltsár István Hazai és Külföldi Tudósításai* is (1828. 20. sz. 153. o.)³

Rövidebben, de nem kevésbbé melegen emlékszik meg *Vörösmarty Tudományos Gyűjteménye* is (1828. III. k. 127. o.) a »*Kihalt tudósok és Írók*« rovatában: »Február 23-án. Debreczenben közhasznú életét elvégezte Fazekas Mihály, nyugalomra lépett Cs. K. Felhadnagy, Debreczen városának s az ottani ref. Collegiumnak Pénztárnoka, Ludas Matyi elmés írója, a Debreczeni Kalendarium szerkesztetője, s az első, s még eddig egyetlen Magyar Fűvészkönyv néhai Diószegi Sámuel Ref, Lélekpásztorral együtt munkálkodott halhatatlan emlékü szerzője s kiadója. (—r —y)« (=Vörösmarty?)

Családja nem volt; a sirját jelölő egyszerű fejfá idővel elkorhadott, és senki sem tétetett helyébe állandót, tartósat. Csak 1865-ben emelnek neki s tudós társa, Diószegi emlékének kis, egyszerű emlékoszlopot a pesti fűvészkertben.⁴ *Szűcs István* óhajtása, hogy

¹ A debreczeni ev. ref. egyház halálozási anyakönyve, V. k. 421. l. *Szilágyi Imre* úr szíves értesítése.

² Magyar kurir, 1828 márcz. 4. 1420.

³ Eltérés midősze egy szó: 'Botanica' helyett 'Fűvésztudomány'. Közölve: Föv. L. 1888. 300. sz.

⁴ Lásd Vas. Ujs. 1869. XVI. évf. 40. sz. 5450. Bicsérdi János rajza.

szülővárosa is emlék oszloppal mutassa ki »hálás emlékezetét tudós fia iránt:«¹ tudtommal mindeddig *pium desiderium*. De nincs is erre szükség. Mig Lúdas Matyi él és terjed: nem kell féltünk Fazekas nevét az elfeledéstől.

II. FAZEKAS VERSEI; AZ ÁRKÁDIA PÖR ÉS A MONDOLAT; A FÜVÉSZKÖNYV.

Fazekas életében nyomtatásban Ludas Matyin kívül alig egy-két verse jelent meg. Híres dalát (*»Egy nyári este«*) közölte Kazinczy a *Hébe* 1825-i évfolyamában (230. lap), naptáraiban közöl pár költőileg értéktelen *»rejtett szót«*, s pár kalendáriumi verset: ezeken kívül csak a reformátusok énekeskönyvébe felvett s azelőtt is énekelt dicsérete jelent meg nyomtatásban. Maga *Lúdas Matyi* több mint egy évtizedig, egy pár szebb dala még tovább csak kéziratban terjedt. Halála után két évvel, a *Koszorú* 1830-ik évfolyamában (65—72.) teszi közre tiz versét *Ináncsi Pap Gábor*, kinél a csillag alatti jegyzet szerint »a boldogultnak több versei is vannak kéziratban«. A versek nagy része meg van a Lovászféle gyűjteményben;² csak az *»Lúdas Druszám«* című Csokonaihoz irt bordal hiányzik. Hat évvel később, 1836-ban hatvanhárom lírai versét és a Lúdas Matyit gyűjti össze és adja ki az ortholog dr. Lovász Imre, (*Fazekas Mihály versei, öszveszedte Lovász Imre. Pesten, Esztergami k. Beimel Józsefnél, 1836. Ára 40 kr. ezüstpénzben.*) ki maga is íróember volt.³ Kazinczyhoz irt verse közölve a Kazinczy-levelezés III. kötet 414. oldal. Mind mostanáig Lovász gyűjteménye Farkas verseinek legteljesebb, egyetlen kiadása, s valóban kár, hogy e könyv meglehetősen ritka volta miatt költőnk egy-két szebb verse csak nagyon kevesek előtt ösmert. *Mátray Lajos*, szatmári tanár 1888-ban Fazekasról irt életrajza függelékéül kiadta még az 1819—28-i kalendáriumokban közlött *»rejtett szavakat«* s Fazekasnak általa felfedezett egy pár *»ösmeretlen«* versét is, de mivel amazok költőileg teljesen értéktelenek, ezek pedig, mióta bennök *Balassa József* Anyosnak, *Döbrögi Balázs* Verseghynek, *Sebestyén Gyula* pedig Szentjóni Szabónak, Csokonainak, Kisfaludy Sándornak rég kiadott verseit mutatta ki,⁴ s az eddig érintetlenek is erős Csokonai-ízük miatt mind leg-

Hozzá: Vajda Viktor: két elfeledt magyar tudós, u. o. 546. o., s a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet is, II. k. 93. l.

¹ Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme, 1871. III. k. 914. o.

² Ime czimeik: Ajánló vers, A szerelem (Lovásznál: Ameliehez), A szem tüze, A krumpli, A végbűtsű, Egy gazdaságtanító könyve, Jó a bor, Édes Druszám, A zsendült lány (Lovásznál: A kölcsön adott gyümölcs), A tiztázás.

³ Munkái: Értekezés a magyar nyelvújításról és annak némely nevezetes hibáiról, 1835., A tanuló gyermekeken gyakoroltatni szokott testi fenyítékről, s paedagogiai kritikai czikkei a figyelmezőben s a Tud. Gyűjteményben.

⁴ Föv. L. 1888. 309, 335. o., Egy. Ph. közl. 1889. 376. o. Vesd össze még *»Szivem«* cziműt (Mátraynál 160 o.) Csokonai Kleist-fordításának megfelelő két strófájával. (Márton József 1816-i kiadása, 52 o.)

alább is gyanusak: *Mátray* ujonnan közlőtteit a következő sorokban nem vehettem figyelembe.

Ha Fazekas verseit egy lyrikusnál mindenesetre kiválólag fontos költői fejlődés szempontjából vesszük figyelembe; léptenyomon sajnálattal kell nélkülöznünk e versek legtöbbjénél az útbaigazító dátumot. Alig egy-két verse van, melyről pontosan megállapíthatók iratásuk idejét. Összevetések alapján többre mégis hozzátvető pontossággal megállapítható az. Így »katona-versei« bizonyára katonáskodása idején (1782—96.) irattak, »*Ruszándá*« például a moldvai hadjárat alatt (1790) vagy után, huszonnégy éves korában, valamint az a két vers is: (*A gráziákhöz* és *A kétségbeesett szerelem*), melyben Ruszándára még hivatkozás történik. Két katonai búcsúéneke s »*Az én kis kertem*« katonáskodása után (1796. után) harminczéves korában keletkezett. »*Debreczeni Főbíró Domokos Lajos halálára*,« mint az Kazinczy egy feljegyzéséből kitűnik,¹ 1803-ban keletkezett. 1802-ből való (mindenesetre kevéssel jun. 11-e után) »*A megégett Debreczeni Nagy Templom*«-ról írt s a Csokonaihoz intézett akadémiai verse is. (Ennek pontos dátuma: 1802. febr. 17.) Ez időre esik Csokonai nevénapjára írt verse is. 1804-ből való *Lúdas Matyi* első, 1814-ből második kidolgozása. A *Csokonai halálára* írt költemény Kazinczy feljegyzése szerint 1805. jan. 29-én iratott. (*Magyar Kurir*, 1805. 235. o.) Mint a debreczeni ref. énekeskönyv »tudósítás«-ából kitűnik: mindenesetre 1806. augusztus előtt iratott dicsérete, a *127. dicséret is*. Francia szellemű, philozophicus versei bizonyára férfikorára esnek. Ötvenhárom éves korában, 1819-ben írta három kalendáriumi versét. Vonatkozásaiból s pár mondatából következtetve, idősb korából valók az *Aggodalom*, *Serdülő bajuszhoz*, *Végbútsú*, *Tzitzázás*, *Költőn adott gyümölts* stb. költeményei. Mindez még nem ad valami bő felvilágosítást, annyi azonban kétségtelen ebből is, hogy — legalább a Lovász gyűjteményében — Fazekas költői munkásságának java férfikorára esik. E gyűjteménynek megállapítható legkorábban írt verse: a *Ruszándá*, huszonnégy éves korából való; hangja s bágyadt heve miatt valószínű azonban, hogy még később keletkezett. Verselt-é Fazekas még régebben, mint debreczeni gimnazista vagy mint fiatal katona: az legfeljebb valószínű. Adatunk nincs rá.

Fazekas lírai költeményei elég változatosak. Van bennök szerelmi dal, föllengő óda, bölcselmi és tanító költemény, bordal, pár alkalmi vers, egy-két sikerült népies hangú pusztai dal stb. Egyikben sem valami kiváló, de legkevésbé ott, hol mélyebb érzést, szenvedélyt kell kifejeznie. A nyugodtabb érzések, a természeti leírások sikerülnek rendszeren legjobban. Mihelyt szenvedélyt vagy erősebb lelki mozgalmakat énekel, többnyire semmit mondó bombasztok árjába merül. Innen, hogy szerelmi költészetében is az

¹ Magyar Pantheon, Abafi kiadása, 377. o.

öregség felé hajló férfi szerelmes enyelgései, tréfái sokkalta jobbak, természetesebbek, közvetlenebbek, mint ifjúkori szenvedélyt fitogtató s bombasztokba merülő dalai, mik ennek daczára is erőtlének, józanok s inkább mesterséges szobapoezisre, mint igaz szerelemre valának. Legszemből még összes szerelmi versei közt a Lovász gyűjteményében elsőnek közölt »A Szerelem« című terzett »énekben.« Cikornyás, rokoko, hármadal, melyben egy »nyájasan tsergedező patakocska mentében« Tzirtza, Kloe, Zeli (mily nevek!) énekelgetnek a szerelemről, édeskés, barokk modorban, a végén felemelő tanulsággal:

»Boldog tehát az életet
Édesítő szent szeretet,
A fajtalan boldogtalan,
Oh tsupán a fajtalan
Szerelem boldogtalan.

A jó rímek, a változatos verselés különben dicsérve mutatnak a debreczeni oskolára. Ez egy szerelmi verse különben teljesen általános; inkább a német divatos érzelmős dalok utánzása, mint igazi szerelmes vers. Egyébiránt az érzés közvetlenségére valódi szerelmi dalai sem állanak magasan e felett. Első szerelme a szép oláh pásztorlány iránt, a Ruzándá-idyll, már keletkezésekor lemondó és reménytelen. Mindössze három verse szól erről, s közülök csak egyikben (*A kétségbeesett szerelem*) van nem annyira szenvedély, mint szavakkal dobálózó szinpadias pathosz. Ez különben debreczeni sajtóság, még Csokonai néhány versének is felöltő gyarlósága.

»Hüllj menykő! hegyek ormai mind tsattanjatok öszve,
Lobbanj s lők ki magad földünk bedugult üregébe
Fúladozó kintűz! Rokkanjatok öszve, kiterjedt
Égi erők! minden zúdulj a régi zavarba.

Íme a fájdalom legfőbb foka, mert szerelmes Ruzándája nem lehet övé. Átkozza az »álnok vértörvényt, mely a honörzés színének alatta« gátul áll szerelmének.

». Oh hát tsak azért vezetél be
Ámító szerelem, rózsás berkedbe, hogy ottan
Első lépéssel mindjárt tüskédbe tapodjak?

Keserű kifakadás a »változhatlan rend« ellen végzi a patheticus hangú verset. Másik két verse már megnyugodó, már a visszaemlékezésé. Könyörög »A grátziához«, kik Ruzándá alakjában lebegnek előtte, hogy »tsalfa képek festegetésivel« ne ámítsák őt:

»Hahogy nem illik menybe vezetnetek
Egy véges élőt, menjetek el tehát
Előlem a tündér hazába
És nevetek ne legyen Ruzándá.

A harmadikban (*Ruszánda, a moldva szép*) leírja szerelme keletkezését, reménytelen lefolyását:

»Én is, ha magyar nem volnék
Érte nevem letenném,
Vagy halnék, vagy megbomolnék,
De Ruszándát elvenném.
Oláhszűrt vennék magamra,
Kérges botskort kötöznék,
Fejszét vennék a vállamra,
S a hegyekbe kötöznék sat.

Eddig a Ruszánda-idyll. Második szerelme: Mantzi, kihez mindössze két enyelgő verset ír: *A szem tüze és Mantzihoz*. Ezekben még van sok fiatalos szenvedély, de kevés természetesség, kevés költészet. Az első mindössze tréfás ötletke. Mantzi egy tekintetere úgy lángol, hogy akár »fűtő sem kell télére«; a másik hosszadalmas, áradozó leírás, melyben több a megszokott bók, mint a közvetlen hév.

Legtöbb — összesen nyolcz — szerelmi verse Ameliéhez van írva. Ki volt Ameli: nem tudjuk, azonban a francia névből s egy vonatkozásából azt sejtjük, hogy a francia háborúk alatt szövődött e szerelme. E vonatkozás a »*Végbútsú Amelitől*« címűben van, hol kéri Ámort:

. tanítsd vak követőidet
Édes honjuk eránt való
Szent hűségre, ezen áldozatunk nemes
Példáján . . .

Szerelme elég szenvedélyes, bár édeskissé teszi korának divatja. Szentimentálisan kéri a futó csermelyt, hogy könnyeit vigye kedvese korsajába, s ha megiszszá, súgják meg néki nagy szerelmét. (*A tsermelyhez*.) Mikor egy szép nyári estén csendes álomba merül (*szép természet-festés!*): Amelije enyelegve szór rá virágot. (*Az öröm tündérsége*.) »*Az érzékenységek*«, a látás, hallás, szaglás stb. szép sorokban nem győzik magasztalni Amelit. (Ugyanily compositióju verse van Csokonainak is: »*A versengő érzékenységek*«, Lilla, XXVII. dal.) Azonban e szerelem nem soká tarthatott, s Fazekas négy versben is fájdalmasan s igaz érzéssel fájlalja elmúltát.

Éj gyült rá, melynek napja örökre lement (*Végbútsú Amelihez*), nyugalma örökre oda van. Később a barátság hoz irt sebére, de még akkor is fájdalmasan kesergi el:

A már forradzó sebet
Mért kell hasztalanul újra kimetszened?
Szünj meg szívem epeszténi
A múlt boldog idők emlegetésivel.
A meny titka akarta, hogy
Értünk a szerelem hajnala jöjjön el,
Ismét ő maga vontá bé
Sűrű köddel ama ránk nevető napot. (Éljen a barátság!)

Utoljára már férfikorában lobban fel Fazekasban a szerelem, szép kis unokahúga, a háztartását vezető kis Diószegi Erzsike iránt, azonban itt már a rokon kötelék is mérsékli a szenvedélyt, s az a három adonisi vers, mit hozzá irt, inkább a nagybácsi kedves és átértett enyelgése, mint igazi szerelem. Ez a kis lány az, kit Csokonai a Fazekashoz irt levélben »félig tejlett virágnak« nevez, kinek társaságában Fazekas »gyöngyvirág gyönyörökre vágy.« (Márton József kiadása, 218. l.) A hozzá irt három vers: *Az új bor, A szerentsés történet, A Költsön adott gyümölcs* közvetlen, egyszerű enyelgésével, miben nincs semmi pathosz, de annál több a bizalom és melegség: bizonyára Fazekas legjobb szerelmi versei.

Fazekas ösmertetett szerelmi költeményein kívül tekintélyes számmal vannak a Lovász gyűjteményeiben természeti képek, leírások is, mik hol szinte ódai emelkedéssel, hol egyszerű festéssel tanuskodnak írójuk természetszeretetéről. Felösmerhető ezeken is, mint általában e korbéli költőink leiró költeményein a XVIII. századi idegen leiró költők hatása a hosszadalmas részletrajzokban, mik épen ezért, mert már a képzeletre alig biznak valamit, fárasztóak s aprólékosságaik daczára határozatlanok, de érdekesekek azon szempontból, hogy a későbbi Aranyban, Petőfiben oly kitünő leiró költészetnek ezek kezdetleges, de figyelemre méltó korai megelőzői. Fazekas is classicus formában ódát ír *A korán jött esőhöz, A tavaszhoz, Az első olvasztó szellőhöz, A hosszú télhez*, vegyítve valamennyibe némi bölcselmi reflexiókat is. *Az alpesi börténben* Rousseaut követve fellengőn festi a szabad természetet s a zordonságában is fenséges vihart. Egyáltalán a vihar, a fellelgszakadás kedves tárgya; e versén kívül előfordul *Az én kis kertem, A krumpli, A korán jött eső* címűekben is, sőt *A kétségbeesett szerelem* címűben egész világlomlást fest. Szivesebben rajzolja azonban csendes, kertészkedő életét, miről Csokonai is oly szépen ír, ép úgy, mint a tőle nem is messze remetészkedő Bessenyei, a ki szintén ez időben (1801.) írja a *Római történetek* előszavában: »Nekem könyvesházam a természet.« Debreczeni életében valóban ez volt legfőbb öröme. Mint a »hajnal kedvellője«, már kora reggel virágaival bibelődik, ezeket öntözgeti, kapálja, gereblyéli. Mint Csokonai festi:

»Számlálgatja vig ortzával
Az ezüst játzintokat,
S az Ibolyák arannyával
A szagos gyémántokat.
Most a börtének álmára
Hol ébred, hol szunnyadoz,
S majd a képzelt Heloára
Érez, újul, bágyadoz.
Majd a rendtartó méheknél
Kedve telve átsorog,
S érzi, hogy az embereknél
Az ország nem így forog.
Már meglátott: gereblyéjét
És kapáját elteszi,

S félig harmatos Linnéjét
Pipája mellé teszi.
Jer barátom! lépegessünk
Kis kertednek utain,
S dohogás-nélkül nevessünk
Mások bolondságain.
Jer, s érezzük hogy nagy telket
Többször fának ad az ég,
S kis jószágot és nagy lelket
Birni boldogabb sors még.
Jer, e répánál térdeljünk,
Jer, kacsint e Tulipánt,
Jer, e tőknél süvegeljünk,
Mind használ ez, egy se bánt.

Fazekas egész költészetén meglátszik különben e természet, különösebben e növénykedvelés. Kedves virága — mint Csokonainak — a viola, melyhez egy németből fordított kis verset is ír, s a kökőrcsin, mit »pelyhes koszorújával« többször fest le. Az alföldi madár élet, a fűjjel, fülemülével, pacsirtával, a mocsarak zaja, békaival, kacsáival több versében fordul elő. Érzelmet festő képeit is gyakran veszi kedves virágairól s egy-egy ily képe, bár kissé keresett, elég találó:

»Liliomi kényének-kedvének
Elkorhadtak; édes érzésének
Rózsáit a szélvész levágta;
Megalégvésének ibolyáit,
Betsületének zöld borostyánit
Egy kártékony féreg kirágta. (A boldogtalan.)

Legérdekesebb e nemben »Az én kis kertemben« cz. verse, mely gyakran terhes vonatkozásait leszámítva, eleven részleteivel hű képét adja Fazekas ilyli kertész életének. Az egész vers voltaképp egy nyári vihar leírása, melyen — mint különben összes természetfestésein — élénken meglátszik Kleist Tavaszának hatása,¹ csakhogy Fazekasban a Kleistnál is terhes hosszás festésekhez még némi tanszerű betoldások is járulnak. Költeménye elején doctrinair hangon elmondja:

Ma reggel, hogy öntözgettelek
Ragyogónak láttam a napot,
Hogy a láthatárra felkapott.
Fényes képe még alig volt fent,
Hogy mindjárt egy kis fellebbe ment.
Mikor a nap ekképen jó fel,
Nem marad akkor az eső el.

A zivatar leírása, porhozó szelével, tornyosuló fellegeivel, villámlásával, ezüst színű recze gyanánt ömlő esőjével: eleven és szemléletes. Még inkább az ez után következő rész: a megáradt patakban játszadozó gyerekek, mosdó ludak stb., melyen meglátszik a közvetlen megfigyelés:

»Ni! a gyermekek feltürkőzve
A sők gízgazt hogy dűlják öszve!
Amaz mélységét méregeti,
Eltsűszik s a többi azeviti.
Ni csak, a ludak mint kötődnek
A zajjal, s benne hogy fűrödnek,
S hátokat megmosván állokkal
Mint tsápják a vizet szárnyokkal.
A toronkász libákat fère
Hogy tsápjá a viz szélére!
Ott egyik nyakát nyujtogatja,
Másik a tollát tisztogatja, stb.

¹ V. ö. Csokonai fordítását Márton József 1816-i kiadása, 45—46. l.

Még szebb a virágok gyöngéd, finom leirása :

»Némelyik kinyílt örömébe,
Másik tseppet szorit keblébe,
Eggyen oly szép a tsep játszása,
Mint egy síró szűz mosolygása,
Másiknak úgy függ leveléről,
Mint a gyöngy a szépek füléről.

Legtöbb hírt szerzett e nemben Fazekasnak pár népies hangon, könnyed és szép verseléssel megírt éneke: a *Nyári Esti Dal*, a *Hortobágyi Dal*, *Ki a boldog* stb., miket debreczeni bámulói kéziratban is terjesztettek. Fazekas amúgy is hajlandó az emelkedettebb hangnemből az egyszerű, pajtáskodó, népies tónusra leszállani: Csokonai nevenapjára írt klasszikus ódájában a föllengő hang hirtelen átcsap a jókedvű humorba :

. Nézd druzsám !
Bachus, régi barátunk
Most hirdet jeles innepet. Vivát! stb.

s ez egyszerű népies hang sokszorta jobb is, mint mikor mindenáron ódai akar lenni. Hogy mennyire erős e nemben: *Lúdas Matyi* mutatja. Hozzá még a tetszetős, gondos forma: könnyen érthető annak idején e dalok nagy népszerűsége. A »*Nyári esti dal*« a pusztai esti életét, a csendesülő természetet festi a gondolathoz finoman simuló, harmonicus lebegő sorokban :

»Halkkal ingó lanya pára !
Száldogáló harmatok !
Kis furuglyám lágy szavára
Tiszta hangot adjatok.
Lengd be véle gyenge szellet
Sík mezőnk határait,
A juhász a nyája mellett
Hadd fülelje sorait.

A »*Hortobágyi dal*«¹ a pusztai szegény legény tetszetős magyaros rajza :

Oh te áldott Kanahám,
Hortobágy mellyéke !
Be sok szegény legénynek
Vagy te menedéke.
Jó paripán ugratod
Pénzt adsz erszényébe,
Szép menyecskét karjára,
Jó bort a kezébe.

E jó ízű magyaros hang a versben folyton emelkedik, s végződik a szegénylegény eredeti jó kívánságaival :

¹ Sikerült német fordítása *Kertbenytől: Album hundert ungrischer Dichter Dresden u. Pest, 1854.* 62. o. Ugyanott Fazekas (hibás) életrajza 498. o.

»Tsaplárosné galambom!
Tölts bort a kupába.
A szegény magyar legény
Hadd igyon bűvába;
Pajtás! Isten áldjon meg,
Orizzen a kártól,
Vármegyétől, Fiscustól,
Töröktől, Tatártól.

»*Ki a boldog*:« a falusi paraszt családi életének idylli rajza, sok kedves részlettel, egyszerű népies nyelven, a gondolathoz jól simuló formával.

Pár vallásos verse (*Exsurge cor meum*, a 127. dicséret) bensőséges, ha nem is mély; bölcselő költeményei, minő pl. *Az önmónszereket, az Eljen a barátság*, hosszadalmasságuk mellett czikornyások s érdektelenek; bordalai ellenben: *Jó a bor, Az élet*, s különösen a Csokonaihoz irt *Édes Druszám* című (Koszorú, 1830. 70. o.) — bár nem valódi bordalok — kedvesen bölcselkedők. Pár alkalmi darabjában (*Domokos Lajos halálára, Csokonai névnapjára* stb.) tud enyelgő, s ha kell: emelkedett is lenni. Sőt héha satirikus is, mint a »*Gazdaságtanító könyvre*« irt versben, melyben kéri a könyv szerzőjét, mért nem árulja el az ő nagy tudománya főtitkát:

»A mely abból áll, hogy tudjon az ember azokból
A mikhez még csak nem is ért, pénzt gyűjteni. Már ezt
Lám, Te tudod, mégis tőlünk titkolni akarnád.

Ezekben áttekintettük Fazekas egész lírai költészetét. Bizonyára nem kiváló az; Fazekas nem volt teremtő genie, maga sem tartja költeményeit valami becseseknek. Egyik verse, melyben, »Horác nevére vágynak, s merőn nyomába lép« (*Domokos Lajos halálára*) ellent mondani látszik ennek, azonban hajlandó vagyok ezt inkább az alkalmi vers természetéből folyó patheticus frázisnak tekinteni. A versgyűjtemény elé tett büszke Horatiusi jelmondat: »ego postera crescam laude recens« valószínűleg az összegyűjtő Lovásztól való. Fazekas maga többször és világosan szól ellenkezőképen. Nem tartja magát felkent költőnek, az ő érdeme mindössze az, hogy

»Olykor, midőn a felkentek
Helikon tetejére
Zengedezni lanttal mentek
Nyelvünk dicséretére:
Én, kenetlen, dudában
Dítsértem a pusztában.

Egyik versében (*Az én poezisom*) így ír költeményeiről:

»Lantosok-é, hegedűbe valók, vagy tárogatóba?
A miket én eddig firkálék: hogy ne hazudjak,
Nem tudom én. Aprótseprők, azt látja akárki,
És ha dorombba verik, sem szégyenlik magokat meg.

Irói hirnévre alig vágyik, különösen ifjúsága multán, férfi korában. Lúdas Matyját is név nélkül adatja ki, mivel »nemzetünknek erántunk tanusított érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület iránt, mely a nyomtatás útján nyerődhetne.« Pedig Fazekast már életében sok dicséret tömjénezte körül. A debreczeniek Csokonaival egy fokra emelték kedves költőjüket, s szebb verseit kéziratban terjesztgették. Kazinczy is dicséri a Csokonai halálára írt szép verseit (*Magyar Kurír*, 1805, 235 l.); halála után azonnal megindult a mozgalom »sok szép elmés és könnyen folyó Versezete« összegyűjtésére (*Magyar Kurír*, 1828. 142. l.) Mikorára ezek 1836-ban megjelennek, Fazekas korántsem nyer oly tetszést, mint régi népszerűsége után várható lett volna. *Toldy* (akkor még »D. Schedel F.) az 1838-i *Figyelmező* 1. számában (8. hasáb) mond róluk kritikát. A »debreczeni oskola« természetesen elfogult s lesújtó ösmertetése, a népiesnek (»aljas«-nak, »pórias«-nak) megrovása után Fazekas bírálatára tér. »Fazekasnak nem jutott az a magasabb ihlet, mely érzéseink ömlésére s gondolataink röptére a költői bélyeget nyomja; tőle a képzelem szárnyalata meg volt tagadva; érzetei, képei mindennapiak, kifejezése minden nemesség, kecs nélküli.« Az a viszonylagos dicséret, melylyel a többi korabeli költőkhöz hasonlítja, inkább gáncs számba mehet: »Fazekas, ha nem tömött is, legalább nem üres; ha nem költ is, de gondolkodik; neki eszméi vannak, ha prózaiak is; van meleg keble, ha nem a lelkesedés heve is; s ezeknek ama lelki szegénység kora hasznokat vette volna.« Ez után megdicséri pár lyrai darabját: az *Exsurge cor meumot*, *Nyári esti dalt*, *Hortobágyi dalt*. Mind-ebből levonja azt a végeredményt, hogy »Fazekas versei litteraturánk állapotját s közönségünk nagyobb része izlését tekintve, elkéstek«. Bizonyára általában igaza volt *Toldy*-nak; azonban talán mégis hiányzik e kritikából az, mit *Toldy*ban annyira szoktunk dicsérni: az a bizonyos »történeti szempont«. Ha ily szempontból veszi ő Fazekast: bizonyára fog lelni sok, azon korban még értékes gondolatot s figyelemre méltó formát, becslésre méltó költészetet is.

A későbbi kritika, ha általában *Toldy*t követi is, elismerőbb lesz Fazekas iránt. Hogy csak egy kettőt említsek: *Danielik* rövid lexiconi ösmertetésében¹ (melyben egyébiránt sok a hibás adat) nagy népszerűségét emeli ki; *Kulini Nagy Benő*² 1861-ben hosszabb criticában, melyben elősmeri, hogy »Fazekas nem volt is magasröptű költői természet, ha dalai nem ragadtak is meg hevesen,« kiemeli dalainak »vonzó szelidségét, külső s belső szabályszerűségét,« mely Fazekas »művészi öntudatára« vall. Például hozza fel pár népies költeményét, figyelmeztet tanszerűségére. *Imre Sándor*³ versei könnyű menetét dicséri. »Nem nagy költői tehet-

¹ Magyar Irók, 1850. I. k. 135. l.

² Csokonai Album, Debreczen, 1861. 42 l.

³ A magyar irodalom és nyelv rövid története, Debreczen, 1865. 197. l.

séggel, de valóban érző kebelrel írt s néha igen szép dalai maradtak. Jót és szépet foglalnak magukban.« *Szűcs István*¹ szintén dicséri« mélyen érző kebelrel s a természet hű ecsetelésével írt maradandó értékű« darabjait. *Haraszi Gyula* s *Mátray Lajos* részletesen s különösen Haraszi, tárgyilagosan s méltánylón írnak Fazekas lírai verseiről. *Beöthy Zsolt*² is dicséri »sok csinos, mértékes, érzéssel írt« dalait. Legújabbban *Kardos Albert*³ írt róla, kevesebb előismeréssel, mint az előzők, megtagadva Fazekastól még a népiességet is, s kiemelve a Kazinczy-Dayka-féle édeskés választékos nyelvet, melybe csak itt—ott vegyül egy-egy nem annyira népies, mint izléstelen kifejezés.« Úgy véljük, Fazekasban nem ez a legfeltűnőbb jellemvonás.

Fazekas verselése elég változatos. Versei nagyobb részt rímesek, bár szívesen ír classikus formában is. (Hatvanhárom verse közül huszonhetet, s *De La Harpe* francia alexandrinjeit is classicus formában fordítja.) Ilyenkor nagyobbára a hexametert választja. (11.), bár van alcaicus, sapphoi s adonisi verse is (összesen 16.). Verseléséről maga nyilatkozik »*Az én poesisom*« c. versében eképpen :

»Amely verssorok egynéhány egyforma betükön
Végződnek, hajdan azokat nevezék magyaroknak,
Már azokat ma tzigány s kodus szájába valóknak
Hírdetik . . . A míg hát a per valamerre ledülne
Irkunk kis Músám, pompás tógát viselendő
Verseket is, ha tudunk, de azért senkit se nevezzünk
Koldusnak se tzigánynak, az effélékbe ha nem fog
Kedvet lenni, mivel zabolát nem szenved az izlés.

Nyelve általán elég kifejező, gyakori debreczeni tájszókkal keverve. Használja például, mint Csokonai, a bombi, bigets, tseré, szellet stb. szavakat. Ilyenek még : furuglya, palol, tserget, zsendül, tsimpalygódzik, rekkent zug, hantzuzni, fülelni, babirkálni, elgyalit (elgyengít), toronkászó liba, tátorján, fakadás (=forrás) stb. Kifejezései még ott is hajlók a népiesre, hol a gondolattal s a formával nehezen harmonizálnak. Egy francia fordításában az anya a »fuvó széltől is féltette« gyermekét; az ellenség serege »kapóra jó,« stb. Alig egy-két idegen szót használ: virtus, jus, módiz; ellenben néha egy-egy igen sikerült tömör kifejezést is alkalmaz: bokor kellem, magamnyi sírhely, az éj az eget betsillagozza, a nap az alkonyt bebiborozza stb. Általában, ha nyelve nem mesteri is, de mindenesetre világos és kifejező; verselése ha nem kitérő is: mindég könnyed, sohasem mesterkéltnél vagy izléstelen.

TÓTH REZSÓ.

¹ Szabad királyi Debreczen város történelme, 1871. III. k. 979. l.

² A magyar nemzeti irodalom története, I. 131.

³ Debreczeni Ellenőr, 1894. feb. 10. s a Beöthy szerk. Képes Irod. tört., II. 94. l.

